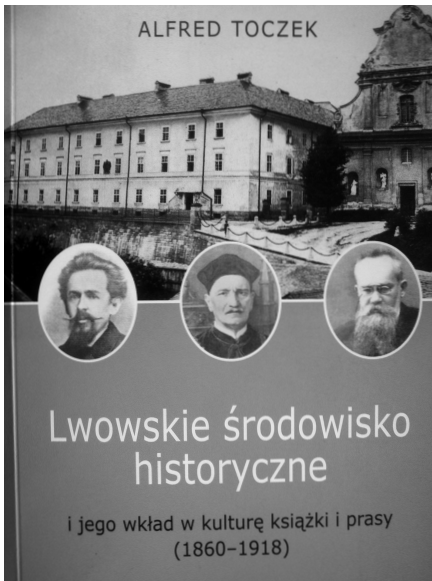

TOCZEK A.

LWOWSKIE ŚRODOWISKO HISTORYCZNE I JEGO WKŁAD W KULTURĘ KSIĄŻKI I PRASY (1860–1918). – KRAKÓW: WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU PEDAGOGICZNEGO, 2013. – 465 s. («PRACE MONOGRAFICZNE», NR 638)

Точек А.

Львівське історичне середовище та його внесок у книжково-пресову культуру (1860–1918). – Краків: Наукове видавництво педагогічного університету, 2013. – 465 с. (серія «Монографічні праці», №638)

Львів доби галицької автономії в останні два десятиліття перебуває у фокусі присклиивої уваги як українських, так і польських

гуманітаріїв. Наслідком реалізації кількох міжнародних конференційних проєктів (згадаймо хоча б «Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX–XX ст.», «Краків – Львів: книги, часописи, бібліотеки XIX та XX ст.», «Львів: місто – суспільство – культура») стала поява багатьох томів публікацій, що значно наблизили до наших сучасників найбільш яскравий період історії міста над Полтвою. Цілком очікувано згаданий інтерес мав урешті втілитися в перші монографічні видання. У цьому плані більш умотивованими вкотре виявилися наші польські колеги. Відомий краківський дослідник польської науки та періодики доби позитивізму Альфред Точек запропонував ґрунтовну працю про середовище львівських істориків періоду другої половини XIX – початку XX ст., в якій багато уваги присвятив українським історіографічним сюжетам. Рецензована книга складається зі вступу, двох частин, поділених на підрозділи, висновків, додатку, в якому подано підставову інформацію про охоплених дослідженням істориків, а також наводиться розлога бібліографія.

У значному за обсягом вступі автор пояснює покладені в основу праці теоретичні та методологічні принципи. Як і більшість сучасних дослідників, він наголошує на мультикультурності наукового життя Львова досліджуваної доби, в якому виразна польська домінація зустрічалася з наростаючими українськими, а також, меншою мірою, єврейськими та німецькими впливами. Далі А.Точек обґрунтовує хронологічні рамки дослідження (1860–1918 рр.) та дає визначення ключового для праці поняття «регіональне історичне середовище». Цікавим є також прийняте автором поняття «львівський історик доби галицької автономії», що розуміється ним як «дослідник минулого, популяризатор історії, видавець історичних джерел, автор підручників та напруцювань із галузі дидактики історії, котрий окрім праці stricte історичної був часто заанґажований в інші ділянки культури та науки, долучаючись навіть до постановня нових субдисциплін (наприклад бібліології), чи також зробив конкретний, практичний внесок у розвиток свого історичного середовища» (с.10).

Згідно з такою дефініцією, А.Точек обирає об'єктом своєї уваги 329 істориків, поділяючи їх на дві групи: *sensu stricto* («особа, котра творила передусім у галузі підставових дисциплін, тобто історії політичної, суспільно-господарської, права та устрою, культури, науки й освіти [...], у галузі історії церкви, війська, а також рідної історії Польщі й України») та *sensu largo* («особи, котрі творили в галузі історичних субдисциплін (археологія, історія літератури, минуле мистецтва та історія філософії разом з історіософією) й різноманітних допоміжних галузей (спеціальні історичні дисципліни, історія історіографії та методологія історії, археографія, історична бібліографія, архівістика, дидактика історії)»). Із цих істориків було 254 поляки, 51 українець, 14 німців і 10 євреїв.

Відзначаючи практично вичерпну повноту проведених А.Точек статистичних обрахунків, звернімо увагу автора на постать історика літератури, літературознавця, бібліографа, громадського та політичного діяча В.Дорошенка, котрий, рятуючись від переслідувань із боку російського царату, у 1908 р. переїхав до Львова, де працював на різних посадах у структурі Наукового товариства імені Шевченка. Його цілком можна було б віднести до істориків *sensu largo*, адже перу цього діяча належать, наприклад, ґрунтовні праці з історії української політичної думки ХІХ ст. чи один із перших нарисів з історії НТШ.

Як важливу обставину слід підкреслити, що на відміну від багатьох сучасних польських істориків, котрі відмовляють рації українським колеґам в уживанні понять «український історик» та «історія України» для періоду розвитку вітчизняної Клію другої половини ХІХ – початку ХХ ст.¹, А.Точек обстоює слушність поширених у нашій науці дефініцій. При цьому він вірно пише про існування двох головних напрямів в українській галицькій історіографії того часу: консервативного москвофільського та національного українського.

Далі автор аналізує багату історіографію проблеми, коротко характеризує головні напрацювання українських і польських дослідників. Зауважуючи значну повноту залученої А.Точек літератури, укажемо, що з його поля зору випала важлива монографічна студія тернопільського історика І.Куцого «Українська науково-історична думка Галичини (1830-і – 1894 pp.): рецепція національної історії».

Більш докладно наведено інформацію про джерела праці: А.Точек здійснив велетенську пошукову роботу у львівських, краківських, варшавських і вроцлавських архівах. Тут звернемо увагу польського колеґи також на корисні для його теми матеріали столичних архівосховищ, у першу чергу Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, де, наприклад, зберігається досі неопубліковане листування М.Грушевського з його львівськими, як, утім, і польськими колеґами.

Наступна частина також значною мірою має вступний характер. Озаглавлена як «Статистичні пролегомени», вона містить змістовну характеристику соціологічно-статистичної структури представленої у праці еліти творчої інтелігенції, пов'язаної зі львівським середовищем. Тут проаналізовано

¹ Див., напр.: *Stopka K. Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim // Uniwersitati Leopoliensi: Trecentesimo quinquagesimum anniversarium suae foundationis celebranti in memoriam.* – Kraków, 2011. – S.225–266.

кількісні та демографічні параметри осередку львівських істориків, їх суспільне, територіальне й національне походження, освітній рівень, напрями студій, а також отримані наукові ступені (докторати та габілітації). У цій частині праці автор між іншим торкається цікавого феномену польсько-українських, польсько-єврейських і польсько-німецьких істориків, котрі, вийшовши поза власне етнічне середовище, опрацьовували історичну проблематику в дусі польської науки та друкували результати своїх пошуків у польській періодиці. Тут хочемо звернути увагу на твердження автора, що «до приїзду М.Грушевського до Львова різниці між істориками русько-українськими були двох опцій: пропольської та москвофільської» (с.41), яке виглядає значним спрощенням тогочасної історіографічної ситуації в Галичині. Безперечно, М.Грушевський суттєво «націоналізував» українське наукове середовище у галицькій столиці, але й до 1894 р. там була нечисленна група істориків, котрі творили у просторі ідей української народницької історіографії (наприклад О.Барвінський). Оповідючи про наукові ступені та титули, А.Точеку варто було б згадати про унікальну для Львівського університету ситуацію, коли кафедру української історії М.Грушевський посідав не тільки не маючи габілітації, але й докторського ступеня.

Перша частина книги сфокусована на аналізі науково-організаційної, дослідницької та викладацької активності львівських істориків. У першому розділі представлено науково-дидактичну працю дослідників минулого на різних факультетах Львівського університету та в інших навчальних закладах вищого типу (політехнічна школа, сільськогосподарська академія в Дублянах, вища лісотехнічна школа, академія ветеринарії). Коротко тут згадано і про діяльність очолюваної М.Грушевським другої кафедри всесвітньої історії зі спеціальним оглядом минулого Східної Європи та українською мовою викладання. Цілком зайвою в контексті досліджуваної проблематики, на нашу думку, є авторське твердження, що «М.Грушевський суб'єктивно критикував польську домінацію в історіографії» (с.78). Ця проблема – доволі складна, щоб її можна було висвітлити одним абзацом, і вимагає глибшого спеціального аналізу. Більш доцільним, на нашу думку, було б докладніше розповісти польському читачеві про специфіку української львівської історичної школи та розкрити наслідки її діяльності для української науки.

У другому розділі охарактеризовано наукові бібліотеки Львова як верстат наукової праці істориків і вивчено їх вплив на розвиток бібліотечної інфраструктури міста. За підрахунками автора, 55 львівських істориків (16,7% від загалу) були тією чи іншою мірою (як куратори, директори, бібліотекарі тощо) заангажовані в бібліотечне життя столиці Галичини. Максимум уваги, природно, А.Точек присвятив найбільш багатим на книжкові та рукописні колекції польським книгозбірням (Національна бібліотека імені Оссолінських, університетська, міська, бібліотеки Баворовських та ім. Павліковського тощо), але також охарактеризував бібліотечну діяльність українських (бібліотеки «Народного дому», капітульна, НТШ) та єврейських істориків.

У третьому розділі з'ясовано внесок істориків у творення, розбудову та функціонування архівів і музеїв Львова, а також їхню науково-організаційну

працю у цих осередках. У фокусі авторської уваги слушно перебуває чотири сховища (Архів гродських і земських актів, Державний архів, Львівський архів давніх актів та Архів Львівського університету), в яких працювало 19 істориків (5,8% від загальної кількості). При цьому відзначимо, що автор не коментує того факту, що серед них немає жодного українця-історика. Натомість, як дізнаємося, наприклад, з офіційних звернень НТШ до представників крайової адміністрації, у Львові існувала негласна практика національної протекції при призначенні на посади архівних працівників². Для прикладу, С.Томашівський, маючи солідний науковий доробок, так і не зміг, попри кількарізовані старання, отримати навіть найнижчу аплікантську посаду в архіві³.

Матеріальну підставу для своїх досліджень львівські історики знаходили й у 14 музеях міста. Із них 10 були польськими (музеї Любомирських, Дідушицьких, Історичний міста Львова, Польський шкільний музей та ін.), а 4 – українськими (музеї «Народного дому», Ставропігійського інституту, Археологічно-етнографічний музей НТШ, Національний музей у Львові).

Внесок істориків у творення та розбудову наукових товариств міста А.Точек аналізує у четвертому розділі. Цілком справедливо він поділяє їх на такі, що спеціалізувалися на історії, та загальнонаукові. У фокусі авторської уваги перебувають Історичне, Археологічне й Геральдичне товариства, а також Академічне історичне коло учнів Львівського університету та Товариство любителів минулого Львова. Серед українських інституцій охарактеризовано діяльність Ставропігійського інституту, Галицько-руської матиці, «Просвіти», Товариства шанувальників української науки, літератури та штуки у Львові, Товариства наукових викладів імені Петра Могили та, звісно, Наукове товариство імені Шевченка. Пояснюючи читачеві відсутність поляків у складі українських наукових установ, А.Точек пише, що їх «не було туди запрошено» (с.170). На нашу думку, згадана ситуація має простіше пояснення. Польські науковці не співпрацювали з українськими товариствами в першу чергу з огляду на те, що мали достатню кількість своїх інституцій, де цілком могли реалізувати власний творчий потенціал. Також у цій частині праці відносуємо декілька дрібних фактологічних помилок. Так, А.Точек пише, що за часів головування М.Грушевського в НТШ було опубліковано 11 томів «Жерел до історії України-Руси», тоді як насправді їх вийшло 9. Загальні збори НТШ звільнили М.Грушевського з головування в товаристві не в 1913 р., а в 1914 р.

Далі А.Точек висвітлює малознану проблему наукової діяльності учителів міста на полі історії. З авторських підрахунків ми дізнаємося, що у середовищі львівських істориків учителі становили кількісно найбільшу професійну групу (121 особа, або 36,8%). Відзначимо, що серед українських дослідників минулого учителі також складали найбільш чисельну групу (30 осіб). Цікаво, що займатися науковою працею шкільних учителів стимулювало розпорядження віденського міністерства віровизнань та освіти, що наказувало педагогам публікувати хоча б одну наукову розвідку на рік у звітах своїх навчальних закладів.

² Див., напр., звернення у цій справі М.Грушевського як голови НТШ до Галицького сейму: Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.1–2.

³ Див. лист С.Томашівського до М.Грушевського: Там само. – Спр.792. – Арк.77–78 зв.

В останньому, шостому, розділі йдеться про співпрацю львівських істориків із пресою (переважно місцевою, але також краківською й варшавською), охарактеризовано їхній внесок в її розвиток. І у цьому випадку, як переконливо показує А.Точек, історики сказали своє вагоме слово. Так, абсолютним їхній вплив був на постання та функціонування фахової періодики з історичних дисциплін (автор слушно фокусує увагу на таких виданнях, як «Kwartalnik Historyczny» та «Записки НТШ» – головних трибунах польського та українського осередків). Але й у пресі суспільно-політичного та культурно-просвітницького характеру, як аргументовано демонструє польський дослідник, помітною була участь істориків міста.

Друга частина монографії зосереджена на висвітленні провідних напрямів наукових зацікавлень львівських істориків. Вона складається з чотирьох розділів. Перший відведено аналізу творчості поодиноких представників професійної групи, у першу чергу їх зацікавлень рідним минулим крізь призму політичної, суспільно-економічної, культурної, релігійної, військової історії, а також зацікавлень проблематикою освіти та науки, права й державного устрою тощо. Найбільше уваги в той період панування позитивістських стандартів у науці історики приділяли проблематиці політичної історії, яку А.Точек аналізує за історичними періодами від доби середньовіччя до нового часу. І якщо доробок польської історіографії автор представляє надзвичайно вичерпно, то українські сюжети позначено деякою неповнотою. Так, у випадку істориків-медієвістів, попри згаданих у праці М.Грушевського, І.Шараневича, О.Партицького та В.Мільковича, слід було також обмовитися про студії А.Петрушевича та С.Томашівського. При висвітленні здобутків української історіографії в галузі вивчення найновішої політичної історії України також можна було сміливо називати імена М.Грушевського та С.Томашівського.

Подібне зауваження можемо скерувати й до інших виокремлених автором напрямів досліджень львівських істориків. Так, при аналізі суспільно-економічної проблематики не згадано творчий доробок знову ж таки М.Грушевського та його учнів С.Томашівського, І.Джиджори, І.Крип'якевича, І.Кревецького. Назвемо хоча б змістовні передмови до деяких томів «Жерел до історії України-Руси», що містили монографічного характеру опрацювання економічного стану селян на Галицькому Подніпров'ї (т.1), а також у Перемишльському (т.2), Сяноцькому (т.3) та Львівському (т.7) староствах. Українські дослідники цілком гідні також того, аби про них згадати при висвітленні регіональної проблематики, що розроблялася у львівському середовищі. При цьому, наприклад, укажемо на розлогу та цікаву леополітану Ю.Целевича, С.Томашівського та І.Крип'якевича.

Зауважені недогляди бачимо й при висвітленні проблематики минулого культури, науки та освіти. Тут варто згадати бодай книгу М.Грушевського «Культурно-національний рух на Україні в другій половині XVI в.» та численні праці С.Томашівського з історії галицького шкільництва, що не потрапили в поле зору А.Точека. Багато цікавого для себе автор міг би почерпнути з матеріалів часопису «Наша школа», дописувачі якого нерідко зверталися й до історії української освіти.

Надмірно категорично звучить й авторська теза, що «жоден українець» серед львівських істориків не опрацьовував проблематику права та устрою (с.272). До прикладу, згадаємо хоча б розлогі екскурси в «Історії України-Руси» М.Грушевського. Також тут можна назвати й спеціальні праці цього вченого, котрі були передмовами до виданих ним багатьох історико-юридичних документів. Як не дивно, не згадано засновника львівської історичної школи й серед дослідників історії церкви. Жодного українця не названо також серед працівників на полі військової історії. Хоча згадані вище М.Грушевський, І.Кревецький і С.Томашівський, а також В.Герасимчук на це вповні заслуговують.

Відзначимо, що важливою рисою цієї частини праці є авторські роздуми щодо джерельних перспектив дослідження призабутих постатей львівського історіографічного середовища так званого другого плану. Наприклад, А.Точек звертає увагу дослідників на малознані розлогі рукописні матеріали Т.Рутовського, котрі зберігаються у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В.Стефаника (с.233).

Другий розділ містить аналіз творчих зацікавлень львівських істориків рідним минулим крізь призму археології, літератури, мистецтва, а також філософії й історіософії. У фокусі авторської уваги перебуває науковий доробок К.Гадачека, І.Шараневича, Б.Януша, А.Малецького, Р.Пілата, В.Брухнальського, Б.Губриновича, К.Войцеховського, Ю.Калленбаха, В.Хана, О.Огоновського, І.Франка, К.Студинського, О.Колесси, М.Грушевського та інших львівських інтелектуалів. При змалюванні українознавчих здобутків польських дослідників доречним було б, на нашу думку, дещо зупинитися на їх рецепції з боку українських колег. Наприклад, доволі жвавим в українських колах було обговорення праць В.Лозинського, присвячених українському церковному живопису XVI–XVII ст.

Третій розділ торкається зацікавлень львівських істориків минулим Польщі та України крізь призму спеціальних галузей історичної науки, до яких автор відносить допоміжні історичні дисципліни, історію історіографії, методологію історії, архівістику, історичну дидактику та історичну бібліографію. І у цьому напрямі, як переконливо ілюструє А.Точек, історики міста над Полтвою мали серйозні здобутки, котрі помітно збагатили українську та польську науку. Водночас, у випадку українських істориків, автор деколи аналізує історіографічні ситуації та згадує праці, котрі відносяться до більш пізнього часу. Так, ключові елементи державницької історіософії було викладено С.Томашівським у міжвоєнний період. А свою працю «Про українську історіографію XVIII ст.» М.Грушевський написав 1934 р.

В останньому, четвертому, розділі охарактеризовано досягнення львівських істориків у галузі вивчення всесвітньо-історичної проблематики. І хоча у цьому напрямі здобутки були найскромнішими, але й тут, дякуючи працям К.Стадницького, Ф.Папе, Б.Дембінського, С.Смольки, Я.Рутковського, М.Шорра та деяких інших учених, львів'янам удалося вславити своє місто в науковому світі. На жаль, у цьому розділі автор зовсім не згадав про українських колег. Хоча, наприклад, можемо назвати «Всесвітню історію в короткому огляді» М.Грушевського, а також його статті з історії Великого князівства

Литовського, чи монографічного плану студію С.Томашівського «Угорщина і Польща на початку XVIII в.».

У висновках А.Точек, у розрізі цілої теми, підбиває підсумки свого цікавого, із рідкісною ретельністю виконаного дослідження. В узагальнюючому плані він переконливо стверджує, що львівське історичне середовище автономної доби було унікальним своєю багатоетнічністю, а його чоловічі репрезентанти нерідко визначали напрями подальшого поступу в багатьох ділянках польської та української гуманістики. Про цінність творчої спадщини істориків міста над Полтвою, як слушно відзначає автор, говорить також затребуваність багатьох згаданих у книзі праць упродовж XX ст., про що свідчать кількаразові їх перевидання. Відзначимо також опатність художнього виконання рецензованої книги. Утім, не можемо не вказати на поодинокі огріхи редакторського плану. Так, подекуди зустрічаємо недогляди при передачі прізвищ українських істориків (наприклад Д.Коренця (с.234) і Б.Крупницького (с.238)).

Загалом рецензована монографія справляє надзвичайно добре враження як в аспекті методологічному – чітким визначенням термінологічних і концептуальних засад, так і щодо практики дослідження – широти охоплених проблем і кола зауважених джерел та літератури. У цьому аспекті рецензовану працю можемо без перебільшень назвати енциклопедією львівської Кліо автономної доби. Також слід відзначити розлогу бібліографію до книги, де наведено не лише докладну літературу стосовно досліджуваної тематики, але й загалом важливіші напрацювання з історіографічної проблематики, що стосується другої половини XIX – перших десятиліть XX ст. Це вможливило зацікавленому читачеві ознайомлення з контекстом порушених автором питань.

Книга Альфреда Точек цікава для українського читача не лише своєю пізнавальною цінністю й синтетичним поглядом на минуле львівського історичного середовища автономної доби. У ній ми знаходимо як досвід нового погляду на, здавалося б, усталені в науці проблеми, так і корисний, уповні придатний для опанування методологічний і концептуальний зразок студій над регіональними історіографічними середовищами XIX – перших десятиліть XX ст.

В.В.Тельвак (Дрогобич)